

Verdwenen kastelen in Gooi en Vechtstreek

Door Anton Cruysheer

In het werkgebied van AWN Naerdincklant (tussen Eem en Vechtstreek) hebben de nodige middeleeuwse kastelen gestaan. In dit artikel wordt eerst geschetst wat we onder een kasteel verstaan en vervolgens kort stilgestaan bij de nog bestaande kastelen en vervolgens de verdwenen kastelen.

Wat is een kasteel?

Bij de woorden ‘kasteel’, ‘slot’ of ‘burcht’ kan iedereen zich wel een beeld maken. Maar wat wordt er precies onder verstaan? In de publicatie ‘1000 jaar kastelen in Nederland’ beschrijft H.L. Janssen het als volgt: “Het kasteel is meestal de versterkte residentie van een heer, vaak iemand van adel; het verschijnsel is onverbrekkelijk verbonden met de feodale maatschappijvorm, zoals die in de middeleeuwen in Europa voorkwam. Als versterking is het een private defensieve structuur, die door een heer en zijn familie met enige dienaren en vazallen wordt bewoond en kan worden verdedigd”. Interessant is dat ook hier het de uitzondering is die de regel bevestigt. In het interessante grensgebied tussen het bisdom Utrecht en het graafschap Holland zien we namelijk enkele versterkingen in de Vechtstreek opduiken met een duidelijke militaire verdedigings- en controlefunctie – op de Vecht en daarmee op de handel te Utrecht. Interessant is ook dat we tegelijkertijd enkele kastelen in regio Gooi en Vechtstreek kennen die duidelijk als een onderkomen voor de (lagere) adel fungeerde. Kortom, de (verdwenen) kastelen in deze regio zijn onze aandacht meer dan waard en hopelijk is hierover nog lang niet het laatste woord geschreven.

Nog bestaande kastelen

Laten we eerst een blik werpen op de nog bestaande kastelen (in alfabetische volgorde). Hieronder enkele korte beschrijvingen en afkomstig van onder meer de website van de Nederlandse Kastelen Stichting (NKS), waar nodig aangevuld met enkele wetenswaardigheden (1). Niet opgenomen zijn niet-middeleeuwse kastelen zoals Kasteel Groeneveld uit Baarn (ca. 1710) en Drakensteyn / Warners Hofstede uit Lage Vuursche (huidige huis niet ouder dan 1640, onduidelijk of er voorgangers waren).

Loenersloot (gemeente Stichtse Vecht)

Kasteel Loenersloot is een kasteel en voormalige ridderhofstad in Loenersloot, gelegen aan de westelijke oever van de Angstel. Het kasteel wordt in 1258 voor het eerst genoemd. Het bestond toen waarschijnlijk slechts uit een verdedigingsstoren (donjon). Het bleef tot 1435 in de familie Van Loenersloot, toen het werd verkocht aan de familie Van Swieten en in 1516 aan de familie Van Amstel van Mijnden. In 1707 kwam het kasteel in bezit

van Diederik Johan baron van Stepraedt en in 1766 van Hendrik Willem van Hoorn. Deze wilde het geheel afbreken, maar hij ging vier jaar later failliet en verkocht het kasteel aan Andries Strick van Linschoten. In de 19e eeuw werd de 13e-eeuwse woontoren geheel ommetseld en van kantelen voorzien. De andere delen van het kasteel dateren uit de 14e/15e eeuw (de vleugels) en de 18e eeuw, toen de bestaande gebouwen werden samengevoegd tot een buitenplaats. Sinds 1791 is het kasteel in het bezit van de familie Martini Buys; de laatste bewoonster is Jkvr. Magdalena Ferdinanda Maria Martini Buys (1909-1997), door huwelijk barones Van Nagell. Zij droeg het kasteel op aandringen van baron Taets van Amerongen in 1985 over aan de Stichting Kasteel Loenersloot. De Commissaris van de Koning van de provincie Utrecht heeft zitting in het stichtingsbestuur. Sinds 2011 beheert de Stichting Utrechts Landschap het kasteelcomplex namens de Stichting Kasteel Loenersloot. In 2012/13 zijn het kasteel en het kasteelpark ingrijpend gerestaureerd en gedeeltelijk voor publiek opengesteld (2). Een opmerkelijke bewoner van het kasteel was de roofridder Splinter van Loenersloot, die het (na diverse plunderingen en gijzelingen) in 1373 zo bont maakte dat de bisschop van Utrecht besloot het kasteel te belegeren. Het kasteel heeft de belegering overleefd en Splinter moest zich overgeven (3). De naam van het kasteel staat in relatie tot zowel de veenrivier die hier lag tussen Vecht en Angstel, als de gelijknamige plaatsnaam. Er zijn aanwijzingen dat in de vroege middeleeuwen te Loenersloot een hof (curtis, bestuurlijk centrum) heeft gestaan (4). En waarschijnlijk heeft hier in de vroege middeleeuwen ook een versterkte hoeve gestaan, als verzamelplaats voor goederen en werd deze plaats gebruikt voor zaken als belastinginning, handel en rechtspraak. Loenersloot lijkt zelfs terug te voeren op de Romeinse tijd, gelet op de vondst van een Romeinse grafsteen van ca. 125 n.Chr., die onder meer staat afgebeeld op de ‘Nieuwe Kaert van Loenen’ van C.C. van Bloemswaerd uit 1726 en voor het eerst wordt beschreven door Arnoldus Buchelius (1565-1641) (5).

Afbeelding 1: Kasteel Sypesteyn. Gravure van Jan de Beyer uit 1749 (bron: Kasteelmuseum Sypesteyn, nr. 1717, www.sypesteyn.nl).

AWN

Sypesteyn (Loosdrecht, gemeente Wijdmeren)

Het huidige huis Sypesteyn is in de negentiende eeuw gebouwd in opdracht van jonkheer C.H.C.A. van Sypestein op het terrein waar in de middeleeuwen het kasteel Sypesteyn (afbeelding 1) zou hebben gestaan. Het huis is omgeven door een eveneens gereconstrueerde tuin. Op de plek waar nu het Kasteel-Museum Sypesteyn staat, heeft een ouder stenen huis gestaan. De fundamenten van dit huis zijn bewaard gebleven en deze zijn in 1969 onder leiding van prof. J. Renaud opgegraven. Naar zijn mening dateerden deze fundamenten van na 1500. Dit huis bleek in 1664 slechts een ruïne te zijn. De toenmalige eigenaar, Cornelis Ascanius van Sypesteyn, liet het toen restaureren, maar al in 1673 is het opnieuw verwoest. Eind negentiende eeuw heeft jonkheer Henri van Sypesteyn het kasteelterrein met omliggende terreinen opgekocht. Hij wilde het kasteel en de omringende tuin weer herstellen naar de situatie rond 1600. De toren werd herbouwd, vervolgens de zuidvleugel en daarna het bouwblok aan de westkant. Dit complex werd ingericht als museum voor de grote verzameling zeventiende- en achttiende-eeuws antiek van Van Sypesteyn. De tuin was toen ook grotendeels klaar. Van Sypestein toont zich ook hier een echte verzamelaar: hij plantte er bijzondere bomen en planten, en zette er verschillende historische tuinelementen en smeedijzeren hekwerken in. Door geldproblemen gedwongen, liet Van Sypesteyn in 1924 de bouw van het hoofdgebouw echter stilleggen. Er is later nog wel iets aangebouwd, maar bij zijn dood in 1937 waren de plannen voor kasteel en tuin nog niet volledig gerealiseerd. Ook later is dit niet meer gebeurd. Het huis is ingericht als museum (6).

Afbeelding 2: 19e-eeuwse gravure van het Muider Slot van W.J. Hofdijk.

Muiderslot (Muiden, gemeente Gooise Meren)

Het Muider Slot (afbeelding 2) is een van de best bewaarde middeleeuwse kastelen van Nederland. Het werd omstreeks 1285 gebouwd door graaf Floris V, als een van de burchten om Noord-Holland onder de duim te houden. Tien jaar later werd de graaf

ontvoerd en naar Muiden gebracht. Na een paar dagen gevangenschap besloten zijn ontvoerders dat het niet langer veilig was en namen Floris mee. Toen woedende boeren hem probeerden te bevrijden, werd Floris vermoord. Kort daarna wordt het kasteel na een beleg tot op het maaiveld afgebroken. Rond 1370 verrees op deze plek een nieuwe burcht, die ook al te maken kreeg met oorlog. Door hertog Karel van Gelre werd de burchtheer van Muiden met een smoesje naar buiten gelokt en toen gevangen genomen, zodat deze Gelderse legeraanvoerder Muiden zonder slag of stoot kon innemen. Bekend is Muiden geworden in de zeventiende eeuw, toen de beroemde schrijver P.C. Hooft als kastelein werd aangesteld. Hij verzamelde kunstenaars en geleerden om zich heen en organiseerde culturele bijeenkomsten (de Muiderkring, red.). Na zijn dood verviel het slot en aan het begin van de negentiende eeuw gingen stemmen op om de zaak maar te slopen. Door ingrijpen van koning Willem I werd dat voorkomen, maar het duurde nog decennia voordat een restauratie het kasteel weer functioneel maakte. Het Muider Slot werd ingericht als museum en fungeert regelmatig in filmopnamen. Tegenwoordig wordt getracht een internationaal publiek te trekken door het kasteel als 'Amsterdam Castle' te afficheren (7). Op bovenstaande omschrijving kan worden aangevuld dat het Muider Slot uiteraard ook de handel op vooral de stad Utrecht controleerde en daarmee ook de Utrechtse bisschop.

Afbeelding 3: Kasteel Nederhorst. Abraham de Haen (II), 1731. Bron: Rijksstudio.

Nederhorst (gemeente Wijdmeren)

Kasteel Nederhorst (afbeelding 3) is een kasteel in Nederhorst den Berg. Tot de grenswijziging van 1819 lag Nederhorst in het Utrechtse Nedersticht en behoorde vanaf 1536 tot de erkende ridderhofsteden. De oudst bekende vermelding van een kasteel stamt uit de 13e eeuw, maar waarschijnlijk is het kasteel ouder. Aanvankelijk heette het kasteel Horst. De naam 'Nederhorst' wordt op verschillende wijzen verklaard. Een eerste verklaring is dat omdat bij Rhenen een kasteel heeft gestaan dat Hogerhorst heette, het kasteel Horst voortaan met Nederhorst werd aangeduid. Een andere verklaring luidt echter dat met de naam 'Nederhorst' de iets lager gelegen heuvel wordt aangeduid ten

opzichte van 'De Berg', waarop de kerk is gebouwd en waaraan de nederzetting is ontstaan. Beide plekken - van kasteel en kerk - liggen op een langgerekt stuifduin, ontstaan gedurende het Weichselien (Cruysheer & Koopman, 2011). Het kasteel lag op een strategische positie, op de grens tussen Holland en Het Sticht. In 1672 werd het door Franse troepen in brand gestoken, en een jaar later werd het verkocht. Het werd vervolgens herbouwd als een vierkant kasteel met op elke hoek een zeskante toren en kreeg in het begin van de 18e eeuw zijn huidige uiterlijk. Rond 1730 werd er een gietijzeren hek omheen gezet. Begin 1960 werd Kasteel Nederhorst gekocht door Jan Jonker. Het werd geheel gerestaureerd en bood onderdak aan de unieke uurwerkenverzameling van Jonker. In 1966 werd ruim de helft van het kasteel verhuurd aan Toonder Studio's. Op 10 januari 1971 brandde het kasteel geheel uit. De uurwerkenverzameling van Jonker ging hierbij verloren. Mede door de inspanningen van Toonder Studio's kon de klokkenverzameling in oude glorie worden hersteld. Jonker droeg het uitgebrande kasteel over aan de naar zijn echtgenote genoemde Harmine Woltersstichting. Na restauratie kon het kasteel in 1973 weer worden opengesteld. Toonder Studio's, dat het werk in enkele noodgebouwen had voortgezet, betrok nu ook de bovenverdiepingen van het kasteel, en realiseerde vervolgens een grote studiohal achter de bijgebouwen. Tot in 2002 bleef het bedrijf, inmiddels toonaangevend in de publicitaire wereld, in kasteel Nederhorst actief (8). Het kasteel is vanwege de huidige bedrijvigheid van enkele ondernemingen niet publiekelijk toegankelijk, maar de tuin is wel opengesteld voor wandelaars. Vermeldenswaardig is de vondst van een vermoedelijk vroegmiddeleeuws zwaard uit de slotgracht van het kasteel en de vondst van (vrij grote) keien die zijn gebruikt voor de fundering en die zijn gevonden tijdens restauratiewerkzaamheden.

Verdwenen kastelen

Voor de verdwenen kastelen is deels gebruik gemaakt van de website www.kasteleninnederland.nl en www.kasteleninutrecht.eu. Hieronder het overzicht, waar van toepassing aangevuld met wetenswaardigheden.

Huis Ter Eem (gemeente Baarn)

Het voormalige kasteel Huis Ter Eem ligt aan de noordzijde van de Eem, ten westen van de weg Baarn-Bunschoten in de gemeente Baarn. Het kasteel is vrijwel zeker gesticht in het najaar van 1347 of het begin van 1348 op de rechteroever van de rivier de Eem. Waarschijnlijk had het hoofdgebouw een lengte en breedte van 20 respectievelijk 22 m. Rondom de hoofdburcht lag een enorme aarden wal met daarin twee gemetselde geschutstorens. Nadat kasteel Ter Eem in 1543 zijn militaire functie verloren had voor Karel V, werden in opdracht van hem de aangebrachte wallen verwijderd. Na 1650 raakte het kasteel steeds verder in verval, nieuwe versterkingen, verbouwingen of herstelwerkzaamheden bleven uit, zodat het kasteel in 1706 gesloopt werd. Het kasteel Ter Eem vervulde de functie van belangrijkste bisschoppelijke militaire versterking in het noorden van het Nedersticht. Tussen 1383 en 1393

werd de ambtszetel van de maarschalk van Eemland van het kasteel Stoutenburg verplaatst naar Ter Eem, waardoor de bestuurlijke en juridische functie van Ter Eem nog groter werd. Vanaf toen was de kastelein van het kasteel tevens maarschalk van Eemland. De bisschop maakte veelvuldig gebruik van het kasteel, als hij zich per schip of over land naar zijn residentie Vollenhove in het Oversticht begaf. In de tijd van Bisschop Jan van Arkel was Zweder Uterlo (kanunnik van het domkapittel) zijn plaatsvervanger, als de bisschop voor zaken buiten het Bisdome verblijf. Jan van Arkel was vaak in oorlog met de Graaf van Holland over het strategisch zeer belangrijke gebied rond de monding van de Eem. De graaf wilde dit gebied graag in handen hebben, terwijl dit gebied voor de bisschop van belang was voor de beveiliging van de noordgrens van zijn bisdom. Tijdens een tijdelijke wapenstilstand met de graaf is Zweder weer de plaatsvervanger van de bisschop en hij geeft dan opdracht het kasteel Ter Eem te bouwen. Hij doet dit namens de bisschop en schiet de bouwkosten van 3.000 gouden schilden voor. Toen de bisschop weer terugkwam, bleek hij niet bij machte om deze bouwkosten te kunnen terugbetalen en op 2 september 1348 krijgt Zweder daarom als waarborg voor de terugbetaling het kasteel in pand. In 1352 is de bisschop weer kapitaalkrachtig genoeg om zijn schuld af te lossen, maar Zweder Uterlo weigert dan het kasteel te verlaten. Als Zweder en zijn manschappen dan het omliggende platteland terroriseren, schiet de stad Utrecht de bisschop te hulp. Na een beleg weten ze Zweder Uterlo te dwingen tot overgave. In mei 1354 worden er een aantal verdragen gesloten, waarbij de bisschop alle gemaakte kosten zal terugbetalen aan de stad Utrecht. Het kasteel Ter Eem mag nooit verkocht worden en altijd zal een burger uit de stad Utrecht benoemd worden tot kastelein. Het kasteel Ter Eem is vanaf 1354 altijd een bisschoppelijk kasteel gebleven (9). Nog aardig te vermelden hierbij is de vondst van het gehalveerde zegelstempel van Zweder Uterlo te Hollandse Rading (10).

Kerkbrink (gemeente Hilversum)

Midden in het centrum van Hilversum staat aan de Kerkbrink de Grote Kerk. Vanwege een brand in 1971 vonden hier opgravingen en restauratiewerkzaamheden plaats, waarna de kerk in 1977 weer in gebruik is genomen. Tijdens deze opgravingen (door de Nederlandse Jeugdbond voor Geschiedenis en AWN Naerdincklant) werd naast munten, grafzerken en skeletresten een stuk fundament gevonden bestaande uit 13e eeuwse kloostermoppen. Het fundament is op beeld vastgelegd door de fotodienst van de gemeentelijke dienst voor kunstvoederen. Naar verluid heeft op deze centrale locatie een kapel of woontoren gestaan, wat door het fundament lijkt te worden bevestigd. Hopelijk leidt toekomstig bronnenonderzoek tot aanvullende inzichten over dit vermoedelijke kasteeltje (11).

Huis Ten Bosch (Weesp)

De fundamente van het kasteel Huis Ten Bosch liggen in een weiland naast het fort Uitermeer nabij Weesp. Ook te Maarssen draagt een huis deze naam en het lijkt er sterk op dat beide versterkingen

oorspronkelijk tot één bezit behoorden, en van oorsprong door de ministerialenfamilie Van Amstel in leen was verkregen van de bisschop van Utrecht. De locatiekeuze van het kasteel, op de grens van de rivier de Vecht en het destijds dichtbij gelegen Naardermeer, had een strategisch-economische grondslag, vooral ten aanzien van de visvangst en vogeljacht. Vermoedelijke stichter is Egbert van Amstel, maar mogelijk was hier al eerder bewoning. Huis Ten Bosch kent een bewogen geschiedenis met meermaals belegering, verwoesting en wederopbouw (in 1408, 1426, 1514 en 1672). Veel is nog onbekend (bijvoorbeeld qua omliggende bebouwing), zodat een toekomstig verkennend onderzoek door middel van bijvoorbeeld grondradar of weerstandmethode gewenst is. Het kasteel staat in direct verband met de stichting van fort Uitermeer, waarvan de geschiedenis terugvoert tot 1673. De Franse opmars naar Amsterdam werd bij het kasteel Huis Ten Bosch in 1672 gestuit door inundatie (onder water zetten) van het land. De woedende Fransen braken hierop het kasteel af evenals veel andere kastelen en huizen in de Vechtsteek (met uitzondering van kasteel Loenersloot). Het jaar erop werd niet nogmaals het kasteel herbouwd, maar werd op een steenworp afstand het fort Uitermeer gebouwd volgens de laatste militaire inzichten, als onderdeel van een verdedigingslinie. Vandaag de dag herinnert niets meer aan het kasteel, maar hopelijk wordt dit nog eens beter geduid – bijvoorbeeld met behulp van een virtuele 3-D reconstructie en/of gewoon een informatiebord (12).

Afbeelding 4: Kasteel Kronenburg. Abraham Willaerts, 1639. Bron: Rijksstudio.

Kronenburg (Loenen, gemeente Stichtse Vecht)

Kasteel Kronenburg (afbeelding 4) stond op de linkeroever van de Vecht, ingesloten door de Rijksstraatweg, Bloklaan, Cronenburgerlaan en de rivier de Vecht. Kronenburg was een Hollands leen als enclave binnen het Sticht Utrecht. Het is vermoedelijk gesticht in de 13de eeuw. Op afbeeldingen uit de 17e eeuw is te zien dat het kasteel een vierkant grondplan had en een door grachten omringd binnenplein. Het binnenplein was aan drie zijden afgesloten door muren met kantelen en aan de westzijde door een woonvleugel. Na de moord op Floris V in 1296 zochten enkele moordenaars, waaronder Gerard van Velsen en Arnold van Benschop, hun toevlucht op Kronenburg.

Arnold was een lid van de familie Van Amstel, de eigenaren van het kasteel. Na de moord werd het gerecht Kronenburg door de grafelijkheid van Holland geconfisqueerd. Het kasteel werd belegerd, ingenomen en met de grond gelijk gemaakt. De meeste edellieden werden onthoofd. Midden 14e eeuw werd Kronenburg herbouwd en in 1354 beleende graaf Willem V van Holland zijn neef Dirk Claeszoon van den Gheyne met 373 morgen land, gelegen tussen Kronenburg en kasteel Vredelant, en stelde hem aan als rentmeester van Kronenburg. In 1374 veroverden de Utrechtenaren het kasteel alsnog en daarna wisselde het meermaals van eigenaar. In het Rampjaar 1672 werd Kronenburg in opdracht van Johan Maurits van Nassau-Siegen versterkt en door 200 soldaten bezet. Door de grote overmacht en gebrek aan munitie moesten zij zich overgeven aan het Franse leger van 1500 man onder aanvoering van de hertog van Luxemburg. Hierna bezetten de Fransen het kasteel en werd het deels ontmanteld. In 1710 werd de ruïne verkocht aan de Leidse patriciër Adriaen Wittert van der Aa, die het kasteel liet verbouwen tot een fraai buitenhuis. Via verkoop kwam het in handen van de familie Moens, de bankier IJsbrand Balde mr. Jacobus Henricus van Reenen, Gerard van den Burgh en ten slotte de heer Dubois. De heer Dubois wilde graag burgemeester van Loenen worden maar de bewoners waren hiertegen. Dubois was zo boos dat hij verhuisde en in 1837 Kronenburg liet slopen. Sindsdien is het weiland waaronder de fundamenteen schuil gaan onbebouwd gebleven. Soms, bij langdurige droogte in de zomerperiode, tekenen de fundamenteen van het kasteel zich nog af als verdrogingen in het gras (13).

Afbeelding 5: gravure van kasteelruïne Mijnden in 1728, door L.P. Serrurier (bron: <https://kasteleninnederland.nl>).

Mijnden (Loenen, gemeente Stichtse Vecht)

Het Huis te Mijnden (afbeelding 5) is een voormalig kasteel en ridderhofstad bij Loenen aan de Vecht. Egidius van Amstel lijkt kasteel Mijnden rond 1227 te hebben gesticht. Hij en zijn nakomelingen noemden zich “Van Amstel van Mijnden”. Na de moord op Floris V in 1296 was het verstandiger om de naam Van Amstel (tijdelijk) te laten vallen en noemden ze zich voortaan Van Mijnden. Mogelijk door de vele geschillen tussen de Van Amstels en graaf Floris V werd het kasteel Mijnden een leen van de graaf. Het kasteel Mijnden is daarna altijd een leen

van Holland gebleven, wat regelmatig moeilijkheden voor de bisschop van Utrecht opleverde (14). Er is een melding bekend dat Mijnden rond 1525 (grotendeels) zou zijn afgebroken. Dit lijkt samen te vallen met de afbraakdatum van kasteel Vredelant. Mogelijk dat daarom de stenen van Mijnden (evenals die van Vredelant) gebruikt zijn voor de bouw van de dwangburcht Vredenburg. Rond 1860 schijnen de laatste bovengrondse resten van Mijnden te zijn opgeruimd. Van november 1963 tot het voorjaar van 1964 vonden te Mijnden verkennende opgravingen plaats, waarbij resten van het kasteel zijn terug gevonden en ingemeten. Het kasteel heeft een grondplan gehad van 25,5 x 16,5 m. Het kasteel had buitenmuren met een dikte van 1,2 m en binnenmuren met een dikte van 0,6 tot 0,8 m. Daarnaast was er nog een doorgaande binnenmuur met een dikte van ongeveer 1,1 m, die over de gehele lengte van het kasteel doorliep. De grootste ruimte had een afmeting van 11,5 x 7 m. Waarschijnlijk is dit de grote (ridder)zaal geweest, waarin de eigenaar zijn gasten ontving (15). Nog aardig te vermelden is de vondst van een ogenschijnlijk Romeins hoofd, dat is afgebeeld op de 'Nieuwe Kaert van Loenen' van C.C. van Bloemswaert uit 1726. Hierbij staat dat dit hoofd is gevonden in Mijnden. Uit onderzoek blijkt dat het echter gaat om een haardsteen uit de periode 1550-1575 (16).

Muiderslot (Muiden, gemeente Gooise Meren)

Het Muiderslot werd gebouwd op een stabiele klei- zandbodem in de monding van de rivier de Vecht. Het kasteel werd om strategische redenen gebouwd op een landtong ('nes') tussen de oostelijk en westelijk lopende rivierarmen. De exacte datering van de oudste bouwfase van het Muiderslot is niet precies bekend, maar waarschijnlijk is deze bouwfase onder graaf Floris V (1256-1296) tot stand gekomen. De tweede bouwfase van het (huidige) Muiderslot dateert uit de periode tussen circa 1370 en 1386. In 2005 vond er in het Muiderslot een archeologische begeleiding plaats, bij de aanleg van een leiding op een diepte van circa 2,5 à 3 meter onder het maaiveld en bij het uitgraven en verwijderen van een stookolietank op de binnenplaats van het kasteel. Hierdoor werd het mogelijk om onder meer het bodemprofiel te bestuderen, dat de tweevoudige bouwfases van het Muiderslot onderbouwt. Het lijkt erop dat pal na de moord op graaf Floris V in 1296, het Muiderslot op aangeven van de Utrechtse bisschop Berthout is aangevallen en tot op de fundamenteën is afgebroken. De stenen zijn waarschijnlijk gebruikt voor de uitbreiding van kasteel Vredelant. Het heeft daarna enige tijd geduurd voordat, door geldnood van het Sticht, het kasteel Vredelant via verpanding (opnieuw) in handen kwam van het graafschap Holland. Pas rond 1370 werd het nodig gevonden om het Muiderslot weer op te bouwen (17).

Ruysdael (Blaricum)

De naam van het te Blaricum gelegen kasteeltje Ruysdael (afbeelding 6; ook wel Graft genaamd) is afgeleid van de eerste eigenaar, de Amsterdamse burgemeester Dirck Heymansz Ruysch. Het einde van het kasteeltje ligt voor 1769. De meest beroemde bewoner was Jacob van Ruysdael, geboren in ca. 1625. Deze landschapsschilder schilderde regelmatig in 't Gooi

Afbeelding 6: Slot Ruysdael. Schilderij (winterlandschap) van Jacob van Ruysdael uit circa 1665. Bron: Rijksstudio.

en omgeving. Mogelijk logeerde hij (als inwoner van Haarlem en later Amsterdam) dan bij familie in Naarden. Men meent dat hij ook zijn (veronderstelde) stamslot heeft geschilderd. Twee van zijn schilderijen zouden 't Slot Ruysdael kunnen voorstellen (18). In 1986 zijn door vrijwilligers van AWN Naerdincklant opgravingen uitgevoerd naar de fundamenteën van het verdwenen kasteel. Hierbij kon het bestaan van het kasteel worden bevestigd en dit heeft geleid tot een uitvoerig opgravingsverslag (18a).

Sypsteyn (Loosdrecht, gemeente Wijdemeren)

Zoals hierboven beschreven heeft het huidige museumkasteel een voorganger gekend. De oudste registers waarin de lenen van Mijnden zijn ingeschreven, zijn verloren gegaan waardoor we qua geschreven bronnen niet verder kunnen terugkijken dan 1572. In dat jaar wordt gesproken over het goed met boerderij, erf en tuin, terwijl in 1591 wordt gesproken over twee delen die worden gesplitst: een hujsinge en een hofstede (19). Vermeldenswaardig is dat bij de opgravingen van de fundamenteën een schatvondst werd gedaan bestaande uit 23 zilveren munten waarvan de oudste dateert uit 1474 en de jongste uit 1521. Uitgaande van alleen deze vondst kunnen we wel stellen dat bewoning in ieder geval terugvoert tot het eerste kwart van de 16e eeuw en vermoedelijk eerder (20). Wat ook niet veel mensen weten, is de bijzondere geschiedenis van de stenen waarmee het huidige kasteeltje is opgebouwd. Deze zijn veelal afkomstig van de afgebroken Utrechtse dwangburcht Vredenburg, die op zijn beurt stenen gebruikte van het in 1529 afgebroken kasteel Vredelant (21).

Vredelant (Vreeland, gemeente Stichtse Vecht)

De fundamenteën van kasteel Vredelant (afbeelding 7) te Vreeland liggen onder het gras van een voormalig voetbalveld ter hoogte van de stoplichten vlakbij de brug van de provinciale weg N201. Het kasteel is als militaire vesting gesticht door de

Afbeelding 7: Kasteel Vredelant. Gravure (fantasietekening) uit 1895 van J.J.A. Hilverdink.

Utrechtse bisschop Hendrik van Vianden (1249-1267), onder meer als verdediging tegen de opstandige leenheren Van Amstel en de Hollandse graaf. De eerste fase van het kasteel is een kasteeltoren, die gebouwd is tussen 1252-1260. Rond 1260 was het kasteel met haar dubbele omgrachting gereed. De bisschop noemde het kasteel 'Vredelant', ter bewaking van de vrede. Met de bouw van het kasteel op deze strategische plek in een grensgebied, halverwege de Vechtstreek aan een bocht in de Vecht, kon hij voorkomen dat er tol werd geheven op deze belangrijke handelsrivier. Ook hield hij hiermee grip op eventueel opstandige Utrechtse handelslieden. In 1265 krijgt de naastgelegen en inmiddels gegroeide nederzetting stadsrechten. Tussen 1296-1299, in de onrustige periode na de moord op graaf Floris V, wordt waarschijnlijk onder bisschop Willem Berthout van Mechelen het kasteel uitgebreid tot een slot met een vierkant grondplan gelijk aan, en gebouwd met de stenen van, het door bisschop Willem afgebroken Muiderslot. Het meet ongeveer 43 bij 29 meter. Op de hoeken heeft het kasteel nu ronde torens en de oude kasteeltoren wordt in het nieuwe kasteel opgenomen. Tussen 1344 en 1347 wordt onder graaf Willem van Holland waarschijnlijk de voorburch met bijgebouwen neergezet en wordt het kasteel zelf opgeknapt/versterkt. In 1528-1529 tenslotte wordt onder Karel V het dubbel omgrachte kasteel met voorburch gesloopt en de stenen worden hergebruikt voor de bouw van de dwangburcht Vredenburg te Utrecht. Tussen 1540-1546 wordt het kasteelterrein geëgaliseerd en de grachten worden dichtgegooid. Het kasteel is meermaals belegerd geweest. Beroemd zijn de gebeurtenissen rond 1280. Gijsbrecht van Amstel heeft dan het kasteel in onderpand van de bisschop en heft vanuit het kasteel illegaal tol op de Vecht. De bisschop kan niet tegen Gijsbrecht op en klopt voor hulp aan bij graaf Floris de Vijfde. Na twee weken van belegering van het kasteel geven de Van Amstels zich over en eindigt hun overheersing in de regio. Wetenswaardig is verder dat kasteel Vredelant waarschijnlijk het oudste gebruik van buskruit in Nederland kent. Het kasteel werd in de 14e eeuw uitgerust met vuurgeschut, zoals (hand)kanonnen. In 1995 werd een weerstandsmetingsonderzoek uitgevoerd dat eind 2016 werd herhaald. Goed zichtbaar zijn onder meer de ronde vormen van de hoektorens (22).

Groenevelt (Vreeland, gemeente Stichtse Vecht)

Tot slot het kasteeltje Groenevelt, dat bestemd was voor de lage(re) adel. Een directe verwijzing naar dit te Vreeland onder een industrieterrein aan de Bergseweg gelegen kasteel gaat terug tot de 14e eeuw. Er was toen een heerschappij met de naam Bertholomeus van den Camp. Hij had twee dochters en zij ontvingen op 9 februari 1394 een leen van circa 8,5 hectare land bij Vreeland aan de westzijde van de Vecht en circa 17 hectare land. Deze dames werden grootgrondbezitters en zullen daarbij meerdere boerderijen bezeten hebben. Dochter Aleyde erfde vermoedelijk de versterkte, stenen woontoren. Zij was getrouwd met Johan van der Haer, die de naam van Groenevelt krijgt na de dood van zijn moeder. Ook wordt hij na haar dood in 1408 beleend met de tweede helft (4,25 hectare) grond aan de westzijde van de Vecht. Johan was (ook) van zijn moeders zijde van goede komaf, want hij was de neef van Philips, heer van Wassenaer, burggraaf van Leiden. In 1409 wordt het leen van zijn ouders aan hem herbevestigd door de heer van Wassenaer. Dit betrof ruim 75 hectare grond plus de hofstede Groenevelde dat bij 't Woudt heeft gelegen in het baljuwschap Delfland (Zuid-Holland). Johan kwam dus via zijn moeder aan de naam Groenevelt, dat weer overging op de kasteeltoren in Vreeland. Wanneer precies het kasteeltje Groenevelt werd afgebroken is niet bekend. Misschien werd het in het rampjaar 1672-1673 geplunderd en in brand gestoken, net zoals Huis Ten Bosch? Vijftig jaar later, in 1722, kocht Pieter Lucas van Beek op deze locatie van de erfgenaam Joost Claassen Grevelingh een huis met hooiberg, schuur en een stuk grond van ongeveer 3,5 hectare. Het 'huis' noemde hij 'Beekzicht' en dat zal toen een boerderij zijn geweest, niet meer een kasteeltoren. Interessant is dat bij de omschrijving van het huis werd genoemd dat hierbij 'een opkamer en een kelder van de hofstede met toegewelven' zat. Zit deze 'geheime kelder' van het kasteeltje nu nog intact in de grond? Volgens oud-werknemers zit de grachtvulling nog intact in de grond, er valt dus nog veel te onderzoeken en te ontdekken.

Auteursinformatie

Drs. Anton Cruysheer (1975) is lid van AWN Naerdincklant en redacteur van Archeologica Naerdincklant. Hij doet onderzoek naar, en publiceert regelmatig over de regionale archeologie en cultuurhistorie.

Noten

- (1) <https://www.kastelen.nl>.
- (2) <https://www.kastelen.nl/kasteel.php?id=438>.
- (3) <https://www.utrechtslandschap.nl/geschiedenis-en-bewoners>.
- (4) Buitelaar, De Stichtse ministerialiteit, 131.
- (5) Kok, 2007, 56. Cruysheer 2007, 41-42.
- (6) <https://www.kastelen.nl/kasteel.php?id=721>.
- (7) <https://www.kastelen.nl/kasteel.php?id=510>.
- (8) https://nl.wikipedia.org/wiki/Kasteel_Nederhorst.
- (9) <http://www.kasteleninutrecht.eu/Eem.htm>.

- (10) Cruysheer 2006, 17-20.
 (11) Fokkema-Siccama 1973, 206-209. Cruysheer 2012, 22-23.
 (12) Cruysheer 2009, 5-8.
 (13) <http://www.kasteleninutrecht.eu/Kronenburg.htm>. <http://www.kasteleninnederland.nl/kasteeldetails.php?id=1156>.
 (14) <http://kasteleninutrecht.eu/Mijnden.htm>.
 (15) <http://kasteleninutrecht.eu/Mijnden.htm>.
 (16) Cruysheer 2007, 41-42.
 (17) Cruysheer 2006, 46-55.
 (18) http://gooiland.50plusser.nl/?page=article&warticle_id=19113#.WUMBcBPYg60.
 (18a) https://www.academia.edu/30889444/Verslag_opgraving_Huis_Ruysdael_Blarcum_1986.
 (19) <http://www.sypesteyn.nl/verdiep/omgeving-en-geschiedenis/een-stenen-huis-aan-de-sype>.
 (20) Cruysheer 2006, 43-45.
 (21) <http://www.kasteleninnederland.nl/kasteeldetails.php?id=1202>.
 (22) Jonker & Cruysheer 2015, 33-44.

Literatuur

Cruysheer, A., (2006); Schatvondsten (1): Sypesteyn 1903, Jaarboek 2005 van de Archeologische afdeling Naerdincklant, Weesp.

Cruysheer, A., (2006); Het Muider slot; een archeologische begeleiding en een historische interpretatie, Jaarboek 2005 van de Archeologische afdeling Naerdincklant, Weesp.
 Cruysheer, A., (2006); Middeleeuwse zegelstempel uit Hollandse Rading. Jaarboek 2005 van de Archeologische afdeling Naerdincklant, Weesp.
 Cruysheer, A., (2007); Het Hoofd in Mijnen, Jaarboek 2006 van de Archeologische afdeling Naerdincklant, Weesp.
 Cruysheer, A., (2009); Kasteel 'Huis Ten Bosch' te Weesp (deel 2), Historische Kijk op Weesp, Jrg. 24, nr. 2.
 Cruysheer, A., & S. Koopman (2011); De berg is een stuifduin. Werinon 2011-78, Historische Kring Nederhorst den Berg.
 Cruysheer, A., (2012); Muntvondsten uit de Nederlandse Hervormde Kerk te Hilversum, 1973 – schatvondsten aflevering 9, Naerdincklant Special, nr. 1.
 Fokkema-Siccama, A.C., (1973); Opgraving Grote kerk Hilversum, Westerheem.
 Jonker-Duijnste, J. en A. Cruysheer (2015); Vreeland, 750 jaar geschiedenis in vogelvlucht.
 Kok, R.S. (2007); Wat de bodem vertelt over de vroegste bewoningsgeschiedenis van de Vechtstreek en de rol die de amateur-archeoloog daarbij kan spelen. Tijdschrift Historische Kring Breukelen 22-2.

Relicten van verdwenen buitenplaatsen

Door Kees Beelaerts van Blokland

Buitenplaatsen zijn als levende organismen. Ze kennen tijden van voorspoed en groei, maar ook tijden van verval, krimp en zelfs het compleet verdwijnen. Eind 18e eeuw tot in de jaren '70 van de 20e eeuw zijn er in de Vechtstreek veel buitenplaatsen gesloopt, wel tot 70 % van het totale aantal. We hebben aan de bekendste sloper, de van oorsprong boekhandelaar Frederik Kaal zelfs een mooi woord overgehouden : Kaalslag. Hetgeen aangeeft wat er gebeurde, en wat er overbleef.

We kunnen deze ontwikkelingen niet los van elkaar zien. Met de slechter wordende economie en onrustige politieke situatie gingen veel fortuinen verloren die voor de instandhouding van de buitenplaatsen nodig waren. Tegelijkertijd waren door verbeterde logistieke en hygiënische mogelijkheden de melkveeboerderijen enorm in opkomst. Deze ontwikkelingen werden na de uitvinding van de kunstmest nog verder versterkt. Er was dus veel belangstelling voor grond en het loonde om de bomen voor hout en de takken voor takkenbossen (bakkersovens) te vellen. Dat was de eerste winst, vervolgens werden de huizen zorgvuldig uit elkaar gehaald en de bouwmaterialen van balken, vloerdelen, kozijnen enz. samen met de stenen verkocht: de tweede winst. Als laatste werden de gronden aan veehouders verkocht die daar hun boerderijen op stichtten. Al dan niet op de fundamenten van de buitenplaats zoals Breevecht in Vree-

Afbeelding 1: een hardstenen afdekplaat in de berm bij Breevecht, Nigtevechtseweg te Vreeland, ligt hier sinds 1910.

land in 1910 (afbeelding 1). Waren deze buitenplaatsen dan helemaal van de aardbodem verdwenen? Nee, zoals bijna alles laten menselijke sporen iets achter voor degene die weet waar hij moet zoeken en een beetje geluk heeft. Als voorbeeld wil ik hier graag de buitenplaats Welgelegen in Vreeland gebruiken. Gelegen in de gemeenten Baambrugge, Vreeland en een klein stukje in Kortenhoef. Als kind hoorde ik al het verhaal "hier was het allemaal bos". Later hoorde ik dat er in de Dorsserwaardse polder zo'n bijzonder slotenpatroon was "de kronkelige afvoerbeken van het veengebied wat nu de Wijdeblik en Loosdrecht is, waren er nog steeds". Er stond ook nog een hek op de Bergseweg en dat hoorde vroeger bij een buitenplaats. Een

AWN

